

GERARD TROOST
SPECIALIST MOLENS, RCE

**1 - DE STANDERDMOLEN IN
DE VELDEN VAN ZADAWA.**

Molens *in Polen*

Wie naar Polen vertrekt met de gedachte tientallen draaiende molens aan te treffen komt bedrogen uit. Het Hollandse beeld van het polderlandschap met knotwilgen, polderloten een verdwaaide koe en een draaiende molen komt grotendeels overeen met het Poolse landschap. In Polen zijn alleen de draaiende molens verdwenen. De Poolse molen is een overblijfsel van wat eens een kleinschalige meelfabriek was. Intussen ontdaan van wiekenkruis of trap, maar wel met een groot slot op de deur. Ze stammen uit de 18e en 19e eeuw en zijn hoofdzakelijk gebouwd voor meelproductie, maar ook voor bemaling van land en een enkele voor het zagen van hout. Er zijn grofweg twee typen te onderscheiden, de standerdmolen en de bovenkruier of Holender molen. Daarnaast zijn er nog meer typen molens waaronder water- en menskracht gedreven molens maar deze zijn op kleine schaal toegepast.

Om het werktuig optimaal te kunnen inzetten werd gebruik gemaakt van de glooiing in het landschap en de aanwezige materialen. Voor de fundering werd gebruik gemaakt van grote keien of stenen waarop de kruisplaten van de stander werden gelegd.

Voor de bekleding van de standerdmolens is veel gebruik gemaakt van langshout wat verticaal op het lijf werd aangebracht. Deze bekleding loopt, anders dan bij Nederlandse standerdmolens, door tot net boven de grond. De verkregen ruimte onder de kast wordt als opslagruimte benut. Een andere wijze van bekleden is de welbekende schaliën bedekking en later is ook dun metaal in de vorm van blik toegepast, op zowel het lijf als het dak.

Een van de overeenkomsten met molens in Nederland is dat ook de Poolse molenaars er alles aan gelegen was om de productie hoog maar vooral gaande te houden. Naar mate de technieken voortschreden werd alle ruimte in de molenkast benut om een as of wiel aan te brengen waarmee nieuwe machinerie kon worden aangedreven. Deze aanvulling werden de ene keer provisorischer aangebracht dan de andere keer, maar altijd zodanig dat kon worden teruggevallen op het oude en vertrouwde gaande werk.

Hierdoor zijn veel molens tot tijdsCapsules geworden waar de evolutie van het maalderij-

bedrijf uit af te lezen is. Van origine dreef het 250 jaar oude bovenwiel met doorgaande kruisarmen, twee koppels stenen aan. Na verloop van tijd hebben èèn of meer koppels plaats gemaakt voor de walsenstoelen met een hogere productie. Om deze machinerie van grondstoffen te voorzien zijn er transportbanden met bijbehorende aandrijvingen en opvangbakken of stortkokers door heel de molen aangebracht. Deze toevoegingen en constructies, die in Nederlandse molens inmiddels zeldzaam zijn, komen in Poolse molenrestanten veelvuldig voor. Onderdelen als houten roeden en bovenassen, doorgestoken kruisarmen of de stutvang, zijn authentieke onderdelen welke nog altijd aanwezig zijn.

Maar door de tand des tijd en slechte condities verweren deze capsules. Het uitblijven van onderhoud geeft de elementen vrij spel waardoor de authentieke bouwmassa gevaar loopt. Bij veel standerdmolens laat de dakbedekking los of is de buitenzijde sterk aangetast. Daarnaast zijn plantengroei, vandalisme of zelfs diefstal van onderdelen bedreigingen voor de verlaten Poolse molen.

Dat molens als verplaatsbare objecten werden gezien werd ook in Drzewce duidelijk, de standerdmolen is in 1842 gebouwd en rond 1900 verplaatst naar de huidige locatie. Toch was het interieur maar licht gemoderniseerd met één windgedreven walsenstoel.

Overal door de molen heen is het verleden

leesbaar. De balken van hergebruikte stukken roede uit de tijd dat de molen nog met zeilen maalde, de gerepareerde schep waarmee de molenaar een iets te grote schep nam, de boom die klaar lag om tot bovenas verzaagd te worden maar waar het nooit van gekomen is of de inscripties van verveelde lieden met jaartallen die ver teruggaan tot in 1700.

Je begeeft je bovenin de molen als het ware in een versnellingsbak met wielen in de meest uiteenlopende verschijningsvormen. Waar de kapzolder in Nederlandse molens vaak overkomt als een opgeruimde veilige ruimte met alleen een bovenwiel en bovenschijf, is de Poolse kapzolder een wirwar van assen, kokers, wielen en pallen met bijbehorende touwtjes of spijkers. Menig bovenwiel is nog uitgevoerd met doorgaande kruisarmen wat een of meerdere schijflopen of bonkelaars aandrijft. Een sterrewiel op de bovenas drijft de luias aan, op een gietijzeren wiel met houten velg ligt de riem die de walsenstoel aandrijft (hiervoor is zonder enige moeite de helft van een kapspant weggezaagd) en de kleinere stalen spaakwielen die de jakobs ladder in beweging zetten.

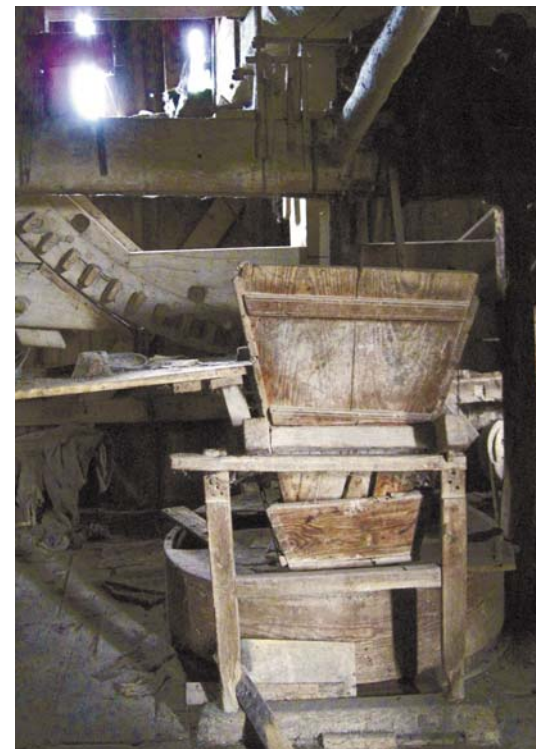
Dat functie prevaleerde boven schoonheid blijkt uit plooistukken van ruw bezaagde halve boomstammen. Maar ook was er ruimte voor rijk geprofileerde consoles of het fraai, met beplanking in ruitvorm, afgewerkte waaispant van de paltrokmolen in Posada. Voor 5 jaar terug maalde deze molen nog op windkracht,

2 – BOVENWIEL MET DOORGESTOKEN KRUISARMEN IN DE PALTROKMOLEN VAN POSADA.

3 – DE DEELS GERESTAUREERDE BOVENKRUIER, TYPE 'HOLENDER', IN DREWNICA.

4 – HET MAALKOPPEL EN BOVENWIEL IN DE STANDERDMOLEN VAN DRZEWCÉ.

5 - DE KLOPBUIL MET MEELKIST IN DE STANDERDMOLEN VAN ZADAWA.

inmiddels is het interieur verwijderd en treedt verval genadeloos in.

Maalderijen

Naast de zichtbare sporen van de mechanisatie binnen in de molens is deze slag ook aan de buitenzijde van molens en andere objecten nog erg goed zichtbaar. Niet alleen molens behoren tot de landelijke bouwkunst maar waren slechts een schakel in de ketting. Het molenrestant in Klodawa was hier een mooi voorbeeld van. Van oorsprong was dit een standerdmolen welke waarschijnlijk nog op windkracht gemalen heeft. De maalderij is rond 1950 verbouwd tot maalderij maar de molenaar wist nog te vertellen dat hij als jonge jongen nog heeft mee gemaakt dat er op windkracht en met molenstenen gemalen werd: 'Het op de wind zetten van de molen en het voorleggen van de zeilen was erg zwaar werk'.

De kast welke vroeger op de wind gekruid kon worden is nu voorzien van muurwerk ter ondersteuning en wordt als opslag en werkruimte benut. Het gaande werk is volledig geëlektrificeerd en bestaat uit een dubbele walsenstoel. Het enige wat verwijst naar het windtijdperk is de originele meelkist, steenbalk en de losse onderdelen die over het terrein zwerfen zoals een staakijzer en molensteen.

Vanwege de particuliere eigendomssituatie, de mechanisatieslag en de bakkers die tot op heden meel afnemen is deze bijzondere maalderij blijven bestaan.

6 - DE STANDERDMOLEN TE KOTKOW IN RUINEUZE STAAT. BRON: ALLE FOTO'S DOOR GERARD TROOST

Bij toeval stuiten we op een, van oudsher door stoom aangedreven, graanmaalderij welke rond de jaren vijftig opnieuw is ingericht en voorzien van een elektromotor.

De inrichting deed traditioneel aan met een centrale as in de kelder welke middels riemen de drie dubbele walsenstoelen op de begane grond aandreef, de trap naar boven komt uit bij de overige machines. De planzifter, buil en mengmachines waren continue in beweging en werden voorzien van maalgoed door de elevatoren die als aderen door het gebouw liepen. De pure ambachtelijkheid van deze maalderij in combinatie met het stof en de lucht van vers gemalen granen maakte het tot een waar spektakel.

Maalderijen van deze omvang waren er in de jaren '60 ook in Nederland nog volop, hiervan is gedeeltelijk de monumentale waarde erkend. Toch zijn er veel van deze vergelijkbare objecten verloren gegaan. Ook uit Nederlandse molens omdat dergelijke maalderij inrichtingen niet origineel of passend zouden zijn.

Op de vraag aan de eigenaar van de elektrische maalderij in Grabow, of hij het aardig zou vinden of de molens in Polen weer zouden draaien antwoordde de beste man 'Ach, waarom? We hebben toch de maalderijen, die molens hebben we niet meer nodig'. De erfgoed gedachte is misschien wel de grootste bedreiging van de Poolse molen. ■